

єсть несправедливо) раскладывать налоги, общем решении, отзываться или нет на те или иные требования власти, иногда – в желании избавиться от „вредных”, сеюших раздор, членов.

Между прочим, такой стереотип власть могла использовать. Дело часто решал волевой импульс, срабатывала настойчивость власти. Если, скажем, крестьянское восстание было подавлено не до конца, и дело кончилось просто набором жестокостей и прочими демонстративными акциями устрашения, то можно было ожидать при удобном случае нового, более широкого всплеска повстанческой борьбы. Если же власть показывала, что не отступится, умела продемонстрировать безвыходность положения повстанцев и довести подавление до конца, с „изъятием вредного элемента”, то происходил перелом: сходы вынуждены были „выкупать” свое участие в восстании выполнением всех требований, прежде всего – поставок и выдачи дезертиров; вооружались, укреплялись и награвливались на недовольных местные активные меньшинства – агенты власти. Таким образом, деревня отдавала ресурсы, „замирялась” и осознавала безнадежность открытой борьбы. Первый стереотип более характерен для власти белой, второй – для красной. Результат – и для исхода Гражданской войны, и для судьбы деревни в целом – известен.

1. Нарский И. *Жизнь в катастрофе. Будни населения Урала в 1917 – 1922 гг.* М.: РОССПЭН, 2001.
2. Станиславский А. Л. *Гражданская война в России 17 в. Казачество на переломе истории.* М.: „Мысль”, 1990.
3. *Государственный архив новейшей истории Саратовской области (ГАНИСО).* – Ф. 199. – Оп. 3. – Д. 310.
4. ГАНИСО. – Ф. 199. – Оп. 3. – Д. 37.
5. ГАНИСО. – Ф. 199. – Оп. 3. – Д. 247.
6. ГАНИСО. – Ф. 3288. – Оп. 12. Д. 84.
7. ГАНИСО. – Ф. 199. Оп. 3. – Д. 124.
8. ГАНИСО. – Ф. 199. Оп. 3. Д. 500.
9. ГАНИСО. – Ф. 199. – Оп. 3. – Д. 744.
10. Посадский А.В. *Саратовское крестьянство в условиях гражданской войны* // Клио. Журнал для ученых. 1997. №3.
11. Шкуро А.Г. *Записки белого партизана* // Трагедия казачества. М., 1994.
12. Санников А.С. *Одесские записки* // Вопросы истории. 2001. №6.

Н. Романець

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ РОЗКУРКУЛЕННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ СУЦЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (СІЧЕНЬ - БЕРЕЗЕНЬ 1930 Р.)

Історія „соціалістичної перебудови” аграрного сектора кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. протягом останніх десятиліть викликає незмінну зацікавленість вітчизняних і зарубіжних науковців, про що свідчить багатотомна історіографія проблеми, представлена роботами С.Кульницького[1], Є. Шаталіної [2], К. Конквеста [3], М. Івницького [4] та ін. Серед різноманітних аспектів „великого перелому” особливе місце займає тема розкуркулення селянства, в першу чергу, з погляду на ті катастрофічні

наслідки, які воно мало для українського села. Тому у пропонованій статті автором здійснено спробу дослідити механізми і особливості реалізації цієї політики на початковому етапі суцільної колективізації (січень – березень 1930 р.).

Об'єктом дослідження є аграрна політика радянської влади 1930-х рр., предметом – колективізація сільського господарства, що проводилася в цей період.

Визначаючи причини розкуркулення, більшість дослідників вважає, що боротьба проти „класово-ворожих” прошарків села була важливим інструментом форсованої колективізації. По-перше, вміле протиставлення різних верств селянства, тиск на куркульство, демонстративна підтримка незаможників дозволила сталінському керівництву поляризувати сили в селянському середовищі, значно послабивши рух селянського опору. По-друге, приклад розкуркуленого сусіда став для селян додатковим аргументом на користь колективного ведення господарства, тим паче, що відсутність чіткого критерію визначення куркулів створювала реальну загрозу експропріації для всього селянства. Аналіз майнового становища селянських господарств, зрахованих напередодні і в період суцільної колективізації до куркульських, доводить, що більшість з них досить важко назвати багатими або експлуататорськими. Візьмемо, приміром, господарство Микити Пахомова із с. Тернівка Павлоградського району на Дніпропетровщині, яке під час кампанії оподаткування 1929 р. було віднесено до розряду куркульських. Пахомову належало 15 десятин землі, двоє коней і корова, сільськогосподарських підприємств він не мав [5, 250]. Не набагато заможнішим було й господарство іншого куркуля – Ф. Кремера з колонії Межова Райпільської сільради: 6 їдоків, 15,65 гектара власної і 1,65 гектара орендованої землі, кінь, по двоє лошаг, корів і телят, четверо свиней. Якщо порівняти його господарство з господарством Карла Відмана з тієї ж колонії, яке було визнане середняцьким (5 членів сім'ї, 14,12 гектара землі, кінь, лоша, корова, теля) [6, 5], то суттєвої різниці між ними майже не існує.

По-третє, в результаті розкуркулення відбувся перерозподіл землі та засобів виробництва. Експропрійоване майно й земельні наділи куркулів надходили до неподільних фондів колгоспів як внески незаможників, що дозволяло центральному керівництву вирішити два завдання: забезпечити підтримку партійному курсу з боку незаможних прошарків села та створити економічні підвалини колгоспів.

Механізм здійснення розкуркулення був визначений низкою партійних і нормативно-правових актів, виданих на початку 1930 р. Першою з'явилася постанова ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. „Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації”, котра націлювала на проведення конфіскації у куркулів засобів виробництва, худоби, господарчих та житлових будівель, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції і насінневих запасів. При цьому майно й будівлі мали передаватися до неподільних фондів колгоспів у рахунок внесків бідноти та батрацтва, частина коштів використовувалася на сплату боргів куркульських господарств державі і кооперації.

Відповідно до постанови, куркулів, що підлягали ліквідації, поділили на три категорії. До першої зарахували учасників і організаторів антирадянських виступів й терористичних актів, так званий „контрреволюційний актив”, яких мали „ізолювати” в концтаборах або

застосувати вищу міру покарання. До другої категорії потрапили найзаможніші куркулі. Їх виселяли за межі республіки на Північ. І, нарешті, останню, третю категорію складали куркулі, яких після розкуркулення залишали на місцях. Цим селянам надавалися невеликі земельні ділянки за межами колгоспних масивів, де вони створювали спеціальні виселки. Члени сімей депортованих і ув'язнених в концтабори могли за їх бажанням і з дозволу місцевих райвиконкомів залишитися тимчасово або постійно в районі свого проживання. Заборонялось розкуркулювати родини червоноармійців і керівного складу Червоної Армії [7, 126 – 127]. Додамо, що 25 лютого 1930 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення, яким заборонило розкуркулювати колишніх червоних партизан і учасників громадянської війни [7, 260]. Особливий підхід мав застосовуватися і по відношенню до куркулів, члени сімей яких працювали на промислових підприємствах. Рішення щодо їх розкуркулення мали узгоджувати з відповідними заводськими організаціями. Таким чином, більшовицьке керівництво намагалося не допустити „антирадянських” виступів у місті.

Постановою встановлювалася загальна кількість розкуркулених – 3-5% від чисельності селянських господарств. В Україні ув'язненню в концтабір підлягали 15 тис. чоловік, висилці – 30 – 35 тис. селянських господарств [7, 127]. Зауважимо, що у плані залізничних перевезень куркульських господарств Транспортного відділу ОДПУ від 2 лютого 1930 р. наводиться інша – значно більша кількість селянських родин, яких передбачалося депортувати з УСРР в Північний край – 50 тис. або 250 тис. чоловік [7, 168].

У постанові ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. визначався і сам механізм розкуркулення. Так, списки куркульських господарств „другої категорії” встановлювали райвиконкоми на основі рішень зборів колгоспників або батрацько-бідняцьких зібрань і затверджували окривконкоми. Порядок розселення куркулів „третьої категорії” визначали райвиконкоми. Конфіскацію майна повинні були здійснювати уповноважені райвиконкомів за участі представників сільради, голів колгоспів, батрацько-бідняцьких груп. ОДПУ було доручено реалізацію репресивних заходів: ув'язнення в концтабір і висилка селян до віддалених районів, які мали провести протягом лютого – травня 1930 р. При цьому до 15 квітня планувалося депортувати половину куркулів.

Постанова націлювала на проведення розкуркулення в районах суцільної колективізації, в інших – лише за умови масового розгортання колгоспного руху. Про це йшлося і в директиві Й. Сталіна від 30 січня 1930 р., надісланій місцевим парторганізаціям. „ЦК вимагає, – наголошував генсек, – щоб розкуркулення не проводилося поза зв'язком із зростанням колгоспного руху” [7, 131]. Поняття „суцільна колективізація” роз'яснювалося у директивному листі ЦК КП(б)У від 27 грудня 1929 р. ЦК КП(б)У підкреслював, що районами і округами суцільної колективізації слід вважати тільки ті, де в колгоспи вступило близько половини селянських дворів, і де створено умови для втягнення у колективізацію решти селян. Так, в УСРР на 15 грудня 1929 р. рівень колективізації більше 50% був лише у 18,5 % районів республіки [7, 52].

Порядок здійснення розкуркулення деталізували нормативні документи ОДПУ. Так, наказ від 2 лютого 1930 р. встановлював, що заарештованих куркулів „першої категорії” мали утримувати в окр- і облвідділах ОДПУ. По їх справах проводилося прискорене слідство, а самі справи розглядалися у

позасудовому порядку „трійками”, які створювалися при Повноважних представниках ОДПУ за участю представників обкому і прокуратури. Операція з виселення куркулів почалася 15 лютого 1930 р., а відправка ешелонів зі збірних пунктів – 20 лютого. Депортацією керували оперативні трійки, які очолювали голови відділів ОДПУ. Частини Червоної Армії до цієї операції залучати заборонялось, за виключенням особливих випадків – повстань. Враховуючи, що більшість червоноармійців були вихідцями з села, передбачалася 100% перлюстрація кореспонденції, адресованої до Червоної Армії [7, 167].

На практиці розкуркулення здійснювалося переважно за наступною схемою. До районів із округом партії надсилали спеціальних уповноважених. Вони проводили закриті наради місцевого керівництва, на яких визначали приблизну кількість куркулів, розподіляли територію району на дільниці й закріплювали за ними уповноважених. За ініціативою останніх на місцях скликалися збори незаможників або всієї селянської громади, де затверджували списки куркулів з поділом на категорії, приймалася постанова про їх розкуркулення і визначався склад комісій, які мусили цим зайнятися. До комісій звичайно призначали „найбільш стійких, класово витриманих активістів з наймитів, незаможників і передових середняків-колгоспників, а також робітників – двадцятип’ятитисячників, комуністів і комсомольців, які повинні були забезпечувати пролетарське партійне керівництво” [8, 187]. Приміром, у складі комісій з розкуркулення в Софіївському районі Криворізького округу було 65% наймитів і незаможників, 27% середняків. Партійно-комсомольський прошарок становив 14% [8, 187]. Розкуркулення рекомендувалося починати з експертників, у яких вилучали худобу, складний сільськогосподарський реманент, підприємства та інше майно громадського значення, яке передавалося колгоспам. Розподіляти майно експертників поміж окремими селянськими господарствами суворо заборонялось.

Характерно, що у випадках незаконного вилучення майна у середняків та інших осіб, які не підлягали розкуркуленню, усі претензії і спори, що виникали при цьому, вирішувалися суто адміністративним шляхом й під розгляд судових органів не підпадали [9, 13]. Тобто, люди, винні у безпідставному розкуркуленні, ніякої відповідальності, по суті, не несли. „Найрадикальніша міра”, яку можна було застосувати до них, – звільнення з роботи.

В Україні розкуркулення почалося ще до прийняття постанови від 30 січня 1930 р. Так, у Криворізькому окрузі наприкінці січня 1930 р. протягом кількох днів розкуркулили близько 4 тис. селянських господарств [10, 219]. Але масового характеру акції розкуркулення набули з лютого 1930 р. В результаті вже на 4 травня 1930 р. з УСРР було депортовано в Північний край 19 658 сімей (93461 чоловік); в Сибірський край – 1135 сімей (20176 чоловік).

Процес розкуркулення селянства супроводжувався масовими порушеннями навіть так званої „революційної законності”, про що, зокрема, свідчить директивний лист ДПУ УСРР „Про дефекти в слідчій роботі”. У ньому визнавалося, що місцеві органи влади „вносили до списків на висилку, а в окремих випадках пропонували застосувати тривалі строки ув’язнення в концтаборах або навіть найвищу міру соціального захисту щодо стариків 60 – 70 років, калік і повністю хворих людей, що знаходилися у такому стані, який виключав можливість не тільки ізоляції, але і пересування” [11, 89 – 90]. Тут же йшлося про те, що більшість документів і довідок, складених

сіл'радами на заарештованих та розкуркулених селян, не відповідали дійсності і досить часто були продиктовані особистими рахунками.

Більшість розкуркулених становили куркулі „3-ї категорії”, які залишалися на місцях. У Запорізькому окрузі, для прикладу, із 2694 розкуркулених господарств 2056 лишилось тут же, і лише п'ята частина була виселена [12, 70]. Частина куркулів „3-ї категорії” після засудження й конфіскації майна (переважно молоді, здорові чоловіки) використовувались на будівництві промислових об'єктів (Дніпробуд), інших виселяли на непридатні для ведення землеробства угіддя, де вони організовували виселки з 10 – 20-ти господарств так, щоб у майбутньому не заважати „проведенню землеврядування МТС, радгоспів і колгоспів” [13, 4]. Ділянки для розкуркулених відводилися біля сіл'рад, „сталих у політичному відношенні” [14, 11].

Але більшість селян відмовлялися переселятися до цих своєрідних резервацій. Зокрема, у Долинському районі Дніпропетровщини з 8 виселків було заселено тільки 5, до яких замість запланованих 81 двору переїхало 28. А у Лозівському районі до них не переселилося жодного куркульського господарства [13, 35]. Як правило, розкуркулені „3-ї категорії”, очікуючи на нові репресії, переїздили до міст, вербувалися на новобудови або зовсім залишали межі республіки. Робили вони це таємно, без дозволу сіл'рад, а тому їх подальша доля місцевому керівництву була невідома.

Поява сталінської статті „Запаморочення від успіхів” і постанови ЦК ВКП(б) від 14 березня 1930 р. „Про боротьбу з викривленнями партлінії в колгоспному русі” [15, 395] знаменували закінчення першого етапу „ліквідації куркульства”, хоча фактично депортації не припинилися. Як свідчать документи, вони тривали протягом наступних двох місяців. Після цього у здійсненні політики розкуркулення починається новий етап, протягом якого основним інструментом впливу на селянство була фінансова політика держави.

Таким чином, аналіз реалізації політики розкуркулення на початковому етапі суцільної колективізації дозволяє зробити висновок, що це була ретельно підготовлена партійним і радянським апаратом карально-репресивна акція. М. Івницький цілком справедливо виключає „стихийність і ініціативу селянських мас” [4, 15] у процесі здійснення розкуркулення. Об'єктивно у „ліквідації куркуля” була зацікавлена батрацько-бідняцька частина села, тому що експропрійоване майно й земельні наділи куркулів надходили до неподільних фондів колгоспів як внески незаможників. Але розмитість критерію визначення куркульських господарств, а особливо практика розкуркулення засвідчили, що під прес репресій може потрапити будь-який селянин, незалежно від його майнового становища. На першому етапі розкуркулення, який охоплює кінець січня – березень 1930 р., щодо куркулів застосовувались переважно карально-репресивні методи впливу: висилка, арешти, ув'язнення, конфіскація майна. У подальшому ліквідація так званих куркульських господарств здійснювалася, як правило, шляхом використання економічних заходів, а депортації вже не носили настільки масштабного характеру.

1. Кульчицький С. В. *Ціна „великого перелому”*. – К., 1991.

2. Шаталіна Є. П. *Експропріація селянських господарств в Україні у 1929 – 1932 рр. // ВІЖ. – 1992. – №3.*

3. Конквест Р. *Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор*. – К., 1993.

4. *Ивницкий Н. А. Развертывание «сплошной коллективизации» // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 2000.*
5. *Державний архів управління Служби безпеки України по Дніпропетровській області. – Фонд кримінальних справ. – П – 21 905. – Т. 5.*
6. *Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 305. – Оп. 1. – Спр. 127.*
7. *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 2000.*
8. *Слинько І. І. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927 – 1932 рр.). – К., 1961.*
9. *Російський державний архів економіки. – Ф. 7446. – Оп. 5. – Спр. 16.*
10. *Ивницкий Н. А. Классовая борьба в деревне и ликвидация кулачества как класса (1929 – 1932 гг.). – М., 1972.*
11. *ДАДО. – Ф. 1518. – Оп. 1. – Спр. 4.*
12. *Шарлай Г. Н. Деятельность Коммунистической партии Украины по осуществлению сплошной коллективизации сельского хозяйства // Деятельность КПСС по осуществлению ленинского кооперативного плана на Украине. – Днепропетровск, 1969.*
13. *Центральный державний архів вищих органів державної влади та державного управління України. – Ф. 27. – Оп. 11. – Спр. 683.*
14. *ДАДО. – Ф. 305. – Оп. 2. – Спр. 79.*
15. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.: Политиздат, 1983. – Т. 4.*

А. Сыпченко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТРУДОВОЙ НАРОДНО-СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ В УКРАИНЕ В ПЕРИОД ОТКРЫТОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ БОЛЬШЕВИКАМ

Трудовая народно-социалистическая партия (ТНСП, народные социалисты, энесы) объединяла в своем составе авторитетных общественно-политических деятелей России. Она всегда придавала большое значение Украине, наблюдала за происходящими в ней событиями. Кроме того, некоторые видные деятели ТНСП проводили весьма важную работу на Украине. После захвата власти большевиками, энесы постепенно переходили от легальной оппозиции к открытому противостоянию большевикам. В марте-апреле 1918 г. усиливается борьба большевиков с политическими партиями и легальные условия для деятельности последних, в том числе и ТНСП, в Центральной России постепенно иссякают. В мае-июле 1918 г. основная деятельность ТНСП переносится в Украину, которая тогда была „отторгнута” от Центральной России. Украинские отделы ТНСП становятся наиболее действенными в партии. Все они были немногочисленны, но их члены пользовались значительным авторитетом и были представлены в